ПРОБЛЕМА ЄДНОСТІ ТІЛА, ДУШІ Й ДУХУ В ТВОРЧОМУ СПАДКУ ПРЕДСТАВНИКА КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНО-АКАДЕМІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ XIX ст. ПЕТРА АВСЕНЄВА

Н.Г. Мозгова
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
Україна, м. Київ
mozgova@gmail.com

Найбільш загадковим і навіть містичним представником серед професорів філософії Київської духовної академії XIX ст. вважається Петро Семенович Авсенєв (1810-1852). Авсенєв читав студентам Київської духовної академії (далі КДА) та університету Св. Володимира настільки всеосяжний курс психології, що у цей курс входили знання з природничих і медичних наук, зокрема з анатомії, фізіології, антропології, психіатрії та навіть зі статистики, етнографії і лінгвістики. За своїми науковими уподобаннями Авсенєв був прихильником Шеллінга і тому він віддавав перевагу таким психологам-шеллінгіанцям як К. Карус, М. Бурдах, Г.Шуберт. Зокрема, курс психології П. Авсенєва був складений за аналогією з працею німецького філософа Г. Шуберта «Історія душі».

Шуберт належав до тієї групи послідовників філософії Шеллінга, які наслідували не стільки його систему абсолютної тотожності, скільки його пізню містичну філософію. Але не дивлячись на те, що Г.Шуберт належав до західноєвропейської містичної школи психологів XIX ст., його не можна прирівнювати до Я. Бьоме, оскільки Шуберт протягом всього свого життя вивчав природничі науки і ґрунтовно знав астрономію, фізіологію, анатомію. Антропологічне і психологічне вчення останнього виходило далеко за межі безпосередніх завдань психології. Аналогічні характеристики ми знаходимо і у творчому спадку П. Авсенєва.

Повний курс психології, прочитаний П. Авсенєвим студентам X і XI курсів КДА, зберігається сьогодні в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Він ще до кінця не вивчений і чекає на своїх дослідників.

Весь курс Авсенєв поділяє на дві частини: устрій людської істоти і життя людської душі. У свою чергу, першу частину філософ поділяє на три великих розділи, відповідно до сходинок буття: тілесної, душевної й духовної. Зокрема, перший розділ першої частини його лекцій складає вчення про людське тіло, оскільки останнє являється субстратом душевних сил людини і одночасно є відбитком її душі. Філософ розглядає усі функції людини як біологічної істоти: дихання, травлення, чуттєвість і т.д. Другий розділ мислитель присвячує аналізові душі як посередниці між тілом й духом. Зокрема, він зупиняється на відмінностях душевного складу людини й тварини, а також на ґрунтовному аналізі слова як виразу життя душі під впливом свобідної волі духу, а також на вивченні таких атрибутів душі як явищі симпатії, на здатності душі до сердечних почуттів, на її здатності до бажань та до пізнання, до інтуїції. Слід зазначити, що у психологічній системі Авсенєва кожен з цих атрибутів має своє чітко визначене місце. Зокрема, так зване харчування душі, тобто її здатність до сердечних почуттів складається із здібності людини отримувати чуттєву (інстинкт) та естетичну насолоду. У свою чергу, рухи душі, тобто здібність до бажань має у своєму складі здібність до чуттєвих, душевних й духовних бажань. Душевне самовідчуття, тобто її здібність до самопізнання, яке теж має свою диференціацію: це самовідчуття душі,

тобто її самоусвідомлення; уявлення душі, тобто її зір і смак; та пам'ять душі, тобто її слух та нюх.

Отже, найважливішим предметом філософії є вивчення душі, бо у природі душі приховані закони істини, добра й краси, а отже саме на ґрунті психології базується логіка, етика й естетика. На думку мислителя, природа душі містить у собі і ключ до розуміння найголовніших питань про Бога та світ і до кінця її неможливо пізнати, оскільки вонає «образом нескінченним». «В ній (душі – Н.М.) є і безпосереднє відчуття свого єства, але це духовне самовідчуття душі пригнічене зануренням душі у плоть, від чого і в дзеркалі власних дій вона не впізнає саму себе» [2, арк.4].

Філософ вважав, що духовне самовідчуття одночасно з витонченим християнським благочестям повинне бути головним керівництвом у дослідженнях та у пізнанні природи душі. Також професор виділяє два джерела пізнання душі – це досвід і умогляд. У свою чергу, досвід він поділяє на внутрішній, - тобто такий, якому властиве спостереження над власною душею та зовнішній, - тобто такий, який характеризується спостереженням над іншими душами і є історією людства. Філософ виділяє і два методи пізнання душі: аналітичний і синтетичний. Перший являє собою мисленнєві сходження від душевних явищ до понятійного рівня знань про душу, а другий, навпаки, являє собою процес оберненого переходу від абстрактних понять про душу до її феноменальних проявів.

Далі мислитель переходить до розгляду духу, підкреслюючи, що «дух є найвищою та найглибшою складовою людського єства, завдяки якому людина у божественному відношенні покладається на Бога. Всі нескінченні устремління душі лише у духові знаходять своє завершення і спокій. Здібності духу проявляються двояко: трансцендентно, в якій дух сприймає в собі Божественне. І іманентне, в якій дух супроводжується у душу і запліднює її» [2, арк12].

Вчення про дух мислитель вибудовує за наступною схемою: загальне поняття про дух, дихання духу (молитва), дух як виток душі (любов до Бога), дух як сила, що рухає душу (Божественне начало свободи), дух як сила, що осяює душу (споглядання Божественного), голос духу в душі людини (совість і богоподібність духові). Авсенєв також ретельним чином вивчає питання взаємозв'язку і взаємовпливу душі й тіла і душі й духу. Мислитель доходить висновку, що «людина устроєм свого духовного єства являє собою сходинку тих сил, які підіймають її до Бога…. Людина насамперед життям своїм являє собою шлях до Бога» [1, арк.12 зв.].

У розділі «Про душу» професор детально зупиняється на загальному понятті душі та на її видозмінах. На його думку, не тіло усвідомлює себе в лоні душі, а навпаки, душа усвідомлює себе в тілі. Душа, вважає професор, не несе в собі знання про Бога і не має дар слова,а керується лише мовою почуттів і образів. З одного боку, людська душа не є матеріальною, а з другого – вона має здатність уявляти, чогось прагнути та у щось вірити, керуючись при цьому лише свавіллям, а не свободою. Таким чином, на думку мислителя, душа у своїй діяльності знаходить опертя в тілі, але при цьому залишається невільною у своїх діях. Завжди душа залишається пригніченою тілом і лише своєю невизначеною й невиразною думкою вона передчуває свою нескінченність.

Розглядаючи природу людської душі, Авсенєв показує відмінність між нижчим і вищим ступенем внутрішнього життя людини: душею і духом. На думку мислителя,

душа у поєднання з тілом буде лише душею тварини, а у поєднанні з духом, душа стає вільною і починає себе усвідомлювати. Що ж до духу, то він «… осяює душу пізнанням нескінченного в ідеях істини, добра і краси та направляє діяльність людської души від чуттєвого до Божественного, відкриваючи нескінченну сферу для самовдосконалення» [2, арк..103 зв.]. Найвище значення у становленні духу відіграє пам'ять слів, оскільки саме остання розвиває твердий розсуд душі та одночасно є найважливішим знаряддям самого духу.

Розсуд або поміркованість, на думку мислителя, є здатністю розсудку швидко й вірно вибудовувати міркування, остання є результатом тренувань з логічними вправами, а тямущість є природним даром. Коло діяльності розсудку складає внутрішній і зовнішній чуттєвий світи і, на думку мислителя, це коло є значно ширшим, ніж коло діяльності розуму, куди «входить лише психічне віяння Божественного, яке залишається абсолютно непомітним і прихованим для людей, які повністю зануренні у чуттєвість. …Розум є здатністю перебувати у чуттєвому світі Божественному одкровенню. … Божественне сповіщає про себе нам у деяких незрозумілих збудженнях серця, які, ймовірно, є наслідком зіткнення душі з Божественним духом» [2, арк. 213-214]. Ці думки П. Авсенєва є досить близькими за змістом до розмірковувань П. Юркевича щодо цих же проблем, адже недарма П. Авсенєв був академічним вчителем Юркевича і надихав останнього тими ідеями, які були розгорнуті пізніше у «філософії серця» останнього. «Збудження серця внвслідок дотику до Божественного, є ідеєю взагалі, а уявлення Божественного, як джерела будь-якого буття, є ідеєю безумовної істини» [2, арк.215]. Мислитель вважає, що ідея безумовної істини може проявлятися, по-перше, у свідомості, по-друге, вона може відтворюватися у фантазії, і, по-третє, вона може потрапляти і до сфери розсудку.

У третій частині своєї «історії душі» Авсенєв планував розглянути, крім питань походження і зростання душі, розглянути ще й питання про смерть і стани душі після смерті.

З останнього положення стає зрозумілим зацікавленість П.Авсенєва містичною літературою, взагалі цариною ірраціонального, несвідомого, навіть хворобливого, так званої «нічної сторони душі». Неодноразово мислителю сучасники захоплення містицизмом, але це навряд чи можна вважати правильним, бо як підкреслювали ті ж самі сучасники, разом із деякою туманністю і релігійним пафосом, у Авсенєва все ж переважав виклад власних поглядів у чіткій та прозорій формі. «В наш час, - писав Г. Шпет, - ми добре вже знаємо, що подібного роду психологічні екскурси, які спантеличують неуків, проливають іноді м'яке і тепле світло для людей істинно релігійного натхнення на їх власну свідомість, а для науки можуть слугувати джерелом разючих відкриттів і викриття таємниць людської душі» [3, с. 414].

Використана література

1. Психология, лекции П.С. Авсенева, проф. Киевской академии, читанные XI курсу 1-й половины XIX в. // Інститут рукопису НБУ імені В.І. Вернадського. – Ф.301 (КДА), од.зб.349 Л. (Муз.787).
2. Шпет Г. Очерк развития русской философии // Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии. – Свердловск, 1991.